

lijst steeds langer en voor bepaalde personen pijnlijker: anderen verdwenen, maar zelf bleef men hangen. Degenen die bij hun tocht langs een groot aantal kansels – en soms één of zelfs meerdere hulppredikerschappen – voortdurend werden afgewezen en uiteindelijk de moed opgaven, vormen de tweede categorie. Ze lieten zich van de kandidatenlijst schrappen. Wat de betreffende personen op dat moment reeds als beroep uitoefenden of vanaf toen aanvatten, blijft voor wat de hervormde kandidaten betreft in zo'n 60 gevallen onduidelijk. Van de overigen, zo'n 35, valt dit *wel* na te gaan. Zij die zonder verdere academische studie werk aanvaardden, werden: handelaar, assuradeur, hoofdcommies bij het ministerie van Waterstaat, redacteur van de *Staatscourant*, assistent-resident in Nederlands-Indië, ontvanger van het afvaartsgeld Drentse hoofdvart, stadsveenmeester, burgemeester. Daarnaast vond een aantal, dankzij hun propedeuse binnen de letterenfakulteit, werk op laatstgenoemd wetenschapsgebied. Eerder was dit ook al wel gebeurd,²⁵ maar nu gebeurde dit waarschijnlijk regelmatig. Zo mochten tussen 1839 en 1855 vier Leidse kandidaten hun loopbaan beginnen als *adjutor interpretis* bij de Oosterse manuscripten van het Warner-legaat van de universiteitsbibliotheek aldaar; voor nummer drie en vier, A. Kuenen en P. de Jong was dit een opstap naar een baan als hoogleraar theologie, respectievelijk Oosterse talen.²⁶ Van een enkel geval is bekend dat de betrokkene voor een dergelijke loopbaan koos, omdat hij opzag tegen de pastorie. Dat was bijvoorbeeld het geval bij W.G. Brill, hoogleraar Nederlands en geschiedenis te Utrecht, de repetitor en privatdocent aldaar M.D. de Bruijn, en de lutherse proponent G.K. Niemann, die zijn hele leven zou besteden aan het onderwijs in de talen van de Indische archipel.²⁷ Anderen kregen een baan bij het lager en middelbaar onderwijs als districtsschoolopziener, leraar of rector Latijnse school / gymnasium – zoals bijvoorbeeld de later als Deventer hoogleraar bekend geworden J. van Vloten –,²⁸ leraar taal, land- en volkenkunde aan de Delftse Akademie voor Indische ambtenaren, leraar Engels aan de Militaire Akademie Breda, hoofdonderwijzer op Java. De zeven kandidaten die zich lieten omscholen aan de juridische fakulteit werden: grietenijsecretaris, gemeentesecretaris te Leiden,²⁹ commies op het ministerie van Hervormde Eredienst en later advocaat bij de Hoge Raad,³⁰ advocaat, leraar staats- en handelswetenschappen, kantonrechter.³¹ Een enkeling, J.A. Gallandat Huet, liet zich omscholen tot arts; als zodanig zou hij op een andere wijze de mensheid dienen, evenals zijn familielid J. l'Ange Huet, die in het spoor van Cd. Busken Huet, eerst in de journalistiek zou terechtkomen, onder meer in Nederlands-Indië, om tenslotte als idealistisch planter onder te gaan.³² De grootste overstap werd wellicht gemaakt door E.F. van Dissel,

het wezen en het werk van den evangeliedienaar [vert. uit Hoogduits W. Verwey], Haarlem 1845, 5; BZ 1836B, 623v., en m.n. de curve bij: M. Greiffenhagen (Hrsg.), *Das evangelische Pfarrhaus (...)*, 2. Aufl., Zürich 1991, 169.

¹⁷ Vgl. J. Vree, 'H. de Cock en de Groninger vrienden. Een onderzoek naar de overeenkomst en samenhang tussen Afscheiding en Groninger richting in haar oorsprong' I, II, in: *Jaarboek voor de geschiedenis van de Gereformeerde Kerken in Nederland* 4 (1990), 17-47; 5 (1991), 17-56.

¹⁸ Vree, *Kuyper*, 13v.

¹⁹ Wingelaar, *Studeren*, 15.

²⁰ *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1830, 8; 1872, bijl. C, 320. J. Vree, 'Veertig kerken voor een nieuwe wereld. Hervormde kerkbouw in het Noorden (1830-1870)', in: H.C. Endedijk, J. Vree (red.), *'Niet een handvol, maar een land vol' Twee eeuwen protestantse kerkbouw in de Nederlandse ruimte*, Zoetermeer 2002, 47-92, m.n. 80-85. Zie voor het Belgische deel, dat onder het Provinciaal Kerkbestuur Limburg viel: *Kerkelijke kaart van het Koninkrijk der Nederlanden voor de Protestantsche Kerken*, geteekend door G.J.W. Leers, 's-Gravenhage 1824.

²¹ Workum 1841, Maas-tricht en Vaals 1842, Den Helder 1852, Heusden 1857, Stadskanaal 1857; J. Loosjes, *Geschiedenis van de Lutherse Kerk in de*